Kaip mes kalbame

Kalba suvokiama keleriopai. Pirmiausia ji – žmogaus ir tautos tapatybės rodmuo, kultūros sudėtinė dalis, leidžianti pažinti, suvokti ir prisijaukinti aplinkinį pasaulį. Be to, ji – minčių raiškos būdas, įprasčiausia susižinojimo, bendravimo priemonė. Kalbą kaip veiklą rodo *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽe) pateikti veiksmažodžio *kalbėti* iliustraciniai pavyzdžiai. Jie informuoja, kad mintis reiškiame, bendraujame *tarmiškai, bendrine kalba, lietuviškai, balsu, tyliai, aiškiai, pašnibždomis, trumpai, meiliaisiais žodeliais, kaip iš knygos* (*aiškiai, sklandžiai*), *kaip iš medžio iškritus* (*kvailai*), *susitikus, mãža, daug*. Apibūdinimai, kaip matyti, įvairūs. Kyla klausimai, kodėl parinkti kaip tik tokie pavyzdžiai, kaip jie paaiškinami, ar iškeltos ypatybės yra svarbiausios. Atsakyti galima sistemiškai aptarus kalbą.

Rūta Kazlauskaitė

Kalbos formos. Kiekviena kalba gali reikštis dviem formomis: garsine, arba sakytine, ir grafine, arba rašytine; kartais atitinkamai vartojami sinoniminiai įvardijimai *šnekamoji* ir *rašomoji*. Sakytinė kalba yra prigimtinė: kalbos padargais suformuoti garsus, juos sujungti į žodžius, šiuos – į pasakymus, parinkti tinkamą intonaciją, tempą, ritmą išmokstame pirmiausia. Šios kalbos formos raiška paprastai yra laisva, vaizdinga ir vertinamoji – ji išlaiko asmenybės (kalbos kūrėjo, vartotojo) pėdsaką. Rašytinė kalba yra labiau suvaržyta, nes skiriama laiko mintims suformuluoti. Dėl savo pagrindinės funkcijos – suteikti objektyvią, tikslią, susistemintą informaciją – rašytinė kalba yra unifikuota. Ji labiau susijusi su visa kalbą vartojančia bendruomene, o ne atskiru jos nariu, asmeniu. Raštas yra civilizacijos, kultūrinės tradicijos ženklas.

Ryškiausias sakytinės kalbos, kitaip nei rašytinės, ypatumas yra lengvai

apčiuopiama asmenybės žymė ir orientacija į konkretų pašnekovą, siekis jį valdyti, priversti reaguoti. Turinį – tai, kas sakoma, – tiksliai ir aiškiai suprasti galima tik suvokiant bendravimo situaciją, elgesio plačiąja prasme kontekstą: pokalbio dalyvių vertybinę orientaciją, nuotaiką, jų tikslus, ketinimus; fizinis ypatumas – kalbos ištarimas arba užrašymas sutartiniais ženklais – laikytinas antriniu, papildomuoju. Pridurtina, kad tokie užrašomi tekstai kaip laiškai, SMS žinutės, skelbimai apie renginius, taip pat spausdintinės reklamos ir, žinoma, lyrikos kūriniai savo esme yra sakytiniai. Juose aktualizuotas monologas atlieka komunikacinio kreipimosi funkciją: funkcionuodamas kaip redukuota dialogo atmaina, reguliuoja adresato elgseną pageidaujama kryptimi (Bachtin 1996: 243; Kazlauskaitė 2015: 5–17).

Antano Česnulio medžio skulptūra „Marti“ | Rūtos Kazlauskaitės nuotr.

Sakytinę kalbą lydi, o kartais netgi pakeičia kalbėtojo kūno dalių judesiai, įvairios pozos. Džiaugiantis šypsomasi, nesutinkant su kuo purtoma galva, raukoma kakta, sveikinantis mojuojama, nustebus trumpam sustingstama, įsistebeilijama ir t. t. Be to, reiškiant savo poziciją, valią, pabrėžiant svarbiausias pasakymų vietas, pasitelkiamos intonacinės priemonės, pavyzdžiui, loginiai kirčiai ir pauzės, pastiprinamas ar prislopinamas balsas, keičiamas kalbėjimo tempas – dirbtinai stabdoma, lėtinama ar, atvirkščiai, pereinama į greitakalbę. Kartais pauzes užpildo ar netgi kalbėjimą sustabdo tokie garsiniai reiškiniai kaip kosėjimas, mykimas, atodūsiai, žiovulys, juokas. Jie irgi informuoja apie kalbėtojo būseną, jauseną. Kūno judesiai, laikysena plačiąja prasme, balso moduliacijos ir

neartikuliuoti garsai vadinami kūno kalba.

Sakytinės kalbos ypatumus perteikia grožinės kūrybos dialogai. Tinkama tokiam aptarimui Bitės Vilimaitės novelės „Obelų sunki našta“ ištrauka, atvaizduojanti buvusio kolūkiečio, dabar pensininko Valiukonio ir kolūkio pirmininko susitikimą.

– Rugius baigiat? – paklausė Valiukonis.

– Tai jau prie galo, – atsakė pirmininkas, nenatūraliai šypsodamasis.

– Taigi, aš sakau, baigiat…

– Jūs dėl elektros? – vėl šypsojosi pirmininkas.

– Ne, dėl mašinos. – Prisiminęs kunigo pamokymus, Valiukonis pridūrė: – Kaip kolūkio pensininkas, turiu teisę.

– Turite teisę, – sausokai tarė pirmininkas, bet staiga susigriebė: – Ką, gal senoji pasimirė?

Valiukonis krestelėjo galva:

– Ne. – Ir visai šauniai pamelavo: – Senoji dar ateis užsirašyti į chorą.

– Mat kaip. Lauksime. – Pirmininką buvo pasiekę gandai, kad senoji šaukėsi kunigo.

– Taigi aš dėl mašinos, – atkakliai pakartojo Valiukonis.

– Mielai. Po darbymečio gausite pirmoj eilėj.

– Kad aš negaliu laukti. Byra obuoliai.

– Obuoliai? – Pirmininkas mostelėjo į kolūkio sodą: – Savi pūna. – Jis norėjo sėsti ir važiuoti, tačiau senis dar nepaleido jo, ir, širsdamas ant savęs už nereikalingą nuolaidumą, pirmininkas trypčiojo prie viliuko.

– Turiu teisę… – pakartojo Valiukonis. – Skriaudi mane. Ir dėl elektros… Neįvedi. Juk pasakyta: prie Tarybų valdžios pridėk elektrą, ir bus…

Valiukonis tyčia kalbėjo garsiai, ir jo gudrios akys šmirinėjo pirmininko veidu („nutukėlis“) ir drabužiais („ponas“).

– *Gerai, gausi mašiną, – pasakė pirmininkas.* (Vilimaitė 2002: 150–151)

Kaip matyti, dauguma abiejų pašnekovų sakinių yra laisvos struktūros, neišbaigti. Ypač dažnai nutylimas veiksmas – trūksta tarinio ar jo dalies, pvz.: *Tai jau* [esame] *prie galo. Rugius baigiat* [kirsti]*? Taigi aš* [atėjau pakalbėti] *dėl mašinos. Juk pasakyta: prie Tarybų valdžios pridėk elektrą, ir bus…* [komunizmas]. Kartais numetami žodžių galūnių nekirčiuoti balsiai, pvz.: *baigiat, pirmoj eilėj, mat.* Mintis, kai į ją nesureaguojama, gali būti pastiprinta įterpiniais, priedėliais, pakartota, pvz.: *Taigi, aš sakau, baigiat; Kaip kolūkio pensininkas, turiu teisę.* ir *Turiu teisę… Ne, dėl mašinos* ir *Taigi aš dėl mašinos.*

Sakytinę kalbą ištraukoje žymi ne tik pokalbio replikos, bet ir Valiukonio neištarti vienažodžiai apibūdinimai *nutukėlis* ir *ponas*. Kad tai mintys, liudija savita skyryba: abu daiktavardžiai parašyti tarsi citatos, su kabutėmis ir skliaustuose. Išmintingo senuko (*jo gudrios akys*) vertinimas tiesmukas ir įžeidus, todėl nutylimas. Pirmininko pasakytas *senoji* – švelnesnis: Valiukonio žmona išties garbaus amžiaus.

Valiukonio siekis, kalbantis su kolūkio pirmininku, – gauti automobilį gausiai užderėjusiems obuoliams išvežti į turgų. Kad paveiktų pirmininką, senukas savo žodžius kartoja ir tikslina, kalbėdamas meluoja, dubliuoja mintis galvos judesiais, išlaiko akių kontaktą. Autorė replikas papildo pasakymais *atkakliai pakartojo, pridūrė, šauniai pamelavo, krestelėjo galva, tyčia kalbėjo garsiai*, *gudrios akys šmirinėjo pirmininko veidu ir drabužiais*. Taigi Valiukonis, kryptingai veikiantis, įžvalgus žmogus, laikosi tvirtai, ryžtingai. Kitokia pirmininko elgsena ir jausena. Jam rūpi vėluojanti rugiapjūtė ir jis nori senuko atsikratyti kuo greičiau. Apsimestinį paslaugumą liudija dirbtinė šypsena (*nenatūraliai šypsodamasis, šypsojosi*), o irzulį, kuris kilo suvokus, kad pasidavė spaudimui, – išsausėjusi gerklė ir gestikuliavimas, mindžikavimas: *nenatūraliai šypsodamasis, šypsojosi*, *sausokai tarė*, *mostelėjo*, *trypčiojo*. Taigi aptartoji novelės ištrauka visapusiškai atskleidžia komunikavimo situaciją, kai vienas žmogus kreipiasi paslaugos, o kitas nenori jos suteikti, bet dėl tikslingo prašytojo elgesio yra priverstas paklusti.

DLKŽe nurodyti apibūdinimai *balsu*, *tyliai*, *pašnibždomis* iškelia kalbėtojo asmenines savybes – žymi balso moduliacijas, o *susitikus* rodo dialoginę komunikavimo situaciją, arba, tiksliau sakant, pabrėžia dialogo kūrimo sąlygą.

Kalbos atmainos. Kalba nėra vienalytis reiškinys. Ji susisluoksniavusi kaip ir

kalbą vartojanti visuomenė. Kiekvienoje kultūrinėje erdvėje funkcionuoja bent kelios atmainos, skiriamos kokiu nors pagrindu, pavyzdžiui, gyvenamosios aplinkos, išsilavinimo, profesiniu, amžiaus ar lyties.

Vienintelė bendrinė kalba yra visus tos pačios kultūros atstovus daugiau ar mažiau jungianti atmaina. Savičiausias bendrinės kalbos bruožas – funkcionavimas viešojoje erdvėje, todėl jai taikomas taisyklingumo kriterijus, ji prižiūrima ir reguliuojama specialistų. Bendrinės kalbos mokoma mokykloje, ja rašomi mokslo darbai, žiniasklaidos priemonėmis skelbiama visuomenei aktuali informacija, tvarkomi institucijų dokumentai. Bendrinė kalba turi ir sakytinę, ir rašytinę formą.

Kitos funkcionuojančios atmainos yra skiriamos teritoriniu, socialiniu, biologiniu pagrindu ir natūraliai reiškiasi tik sakytine forma. Teritoriniams dialektams priklauso tarmės, patarmės, šnektos, socialiniams – profesinė kalba, žargonas, slengas. Amžius ir lytis lemia vaikų ir suaugusiųjų, vyrų ir moterų kalbos kai kuriuos skirtumus.

Kalbos tarme vadinama tam tikroje teritorijoje gyvenančių žmonių kalba, nustatoma pagal ryškias garsų tarimo ir intonavimo ypatybes, nebūdingas šalia esančioms kitoms tarmėms. Žinoma, kiekviena tarmė pasižymi ir savita morfologija (žodžių kaityba), sintakse (žodžių junginių ir sakinių sudarymu), žodžių daryba, žodynu. Lietuvoje yra dvi tarmės: aukštaičių ir žemaičių. Tarmės skyla į patarmes ir šnektas. Plg. keletą tarminių pavyzdžių: aukštaičiai sako *toks* arba (rytinėje dalyje) *tāks*, *spaudžia* arba (šiaurės vakaruose) *spaudž’*, *akyje* arba *aky*, *vežamės*, *lenda* arba (šiaurės vakaruose) *lend po stalu*, o žemaičiai atitinkamai *tuoks*, *spaud*, *akie*, *vežamuos*, *lend puo stala*. Aukštaitiškus žodžius *smilkinys*, *alyva*, *tinginys*, *gailėti* atliepia žemaičių vartojami *plonymas*, *plioris*, *slinkis*, *skųsti*.

Socialiniai dialektai neturi savitos fonologinės ir gramatinės sistemos, jie atpažįstami iš specifinių žodžių, sustingusių posakių. Žodžiai, savi ir pasiskolinti iš kitų kalbų, yra trumpinami, perdirbami, jiems suteikiamos perkeltinės reikšmės. Susikurta savotiška slaptakalbė formuoja ir įtvirtina naują tapatybę, vienija grupės narius ir vienas kalbines grupes atriboja nuo kitų.

Profesinė kalba jungia kurios nors profesijos žmones. Pavyzdžiui, žvejai *platvike* vadina kuoją (tai pertvarkytas skolinys iš rusų kalbos), o *barzda* – susiraizgiusį

žvejybinį valą. Žargonas – paprastai jaunų (mokinių, studentų) arba nepriimančių įprastinių bendrabūvio taisyklių, savitą gyvenimo būdą pasirinkusių (kalinių, narkomanų, benamių…) žmonių kalba. Plg. keletą studentų vartojamų žargonybių pavyzdžių, įtrauktų į *Lietuvių žargono bazę* (LŽBe): *akadė* – muzikos akademija, *dėstytuvas* – dėstytojas, *vandenį skiesti* – meluoti, apgaudinėti, apsimetinėti; įtikinėti. Žargoninių žodžių prikaišiota kalba kartais vadinama slengu.

Pridurtina, kad šiais laikais grynu pavidalu nei tarminė, nei profesinė ar žargoninė kalba neegzistuoja. Atmainos veikia viena kitą ir toji sąveika ypač aiški didesniuose miestuose. Kaip suderinami keli dialektai jauno miestiečio kalboje, rodo Rimanto Kmitos romanas *Pietinia kronikas* (cituojamame romano fragmente tarminės fonetinės, leksinės ir morfologinės ypatybės pabrauktos vienu brūkšniu, žargonybės – dvigubu brūkšniu, o bendrinės kalbos elementai, pavartoti vietoj įprastų tarminių, – vingiuota linija).

Jautėmės kai Ameriką atradę. A galiat įsivaizduot' tą jausmą, kai randi kažką, ko da nieks nerada, i tu būsi pirms. Ne tik ka babkių pasidarysi, bet da i kiti į tave žies, klausinies, iš kur gavot, kiek mokiejot, i panašiai. I tada tu jauties, ka ne šiaip tas babkes uždirbi, bet ka tu esi jų verts, bo esi toks kiets, ka radai i supratai tai, ko kiti iki taves arba nerada, arba nesuprata. Žodžiu, nedaug būn situacijų, kai gali pasijust' toks kiets. (Kmita 2016: 14)

Šiauliai įsikūrę vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės plote, todėl kalbos pagrindas – aukštaitiškas: lieka kokybiškai nepakitę nosiniai *am*, *an*, *em*, *en*, *ą*, *ę*, pvz., *Ameriką atradę*. Kitų dviejų ryškiųjų ypatybių – nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimo ir kirčio atitraukimo iš galūnės – raštas aiškiai neperteikia. Būdama arti žemaičių ploto, patarmė yra patyrusi kaimynų įtaką. Visų pirma, išmetamas nekirčiuotų galūnių *a* ir šiek tiek dvibalsinami kirčiuoti negaliniai *ė*, *o*. Taigi tarmiškai tariama *būn* 'būna', *kiets* 'kietas; šaunus', *nieks nerada* 'niekas nerado', *galiat* 'galite' (pavyzdys liudija ir morfologinį pakitimą: forma *galite* perdirbta pagal *dirbate*) ir *klausinies* 'klausinės', *žiek* 'žiūrėk' (forma patyrusi balsių kontrakciją). Įvardijant abstraktesnes ir modernesnes realijas, įprastas viešajam gyvenimui, renkamasi bendrinę kalbą: pavartoti *įsivaizduot' jausmą*, *situacijų*, *kažkas* reikšme 'kas nors'. Žargonybės liudija jaunimo vertybių skalę: *pasijust' kiets, babkių pasidarysi*.

DLKŽe užfiksuotas kalbos apibūdinimas *lietuviškai* yra grupinio kalbos vartotojo – lietuvių tautos – nuoroda. *Tarmiškai* ir *bendrine kalba* informuoja, kad

visuomenėje funkcionuoja įvairios kalbos atmainos.

Kalbos stiliai. Skirtingos bendravimo aplinkos turi savo raiškos priemonių bagažą, anglakalbėje mokslinėje literatūroje vadinamą registru. Galima minėti, pavyzdžiui, buitinio pašnekesio, mokslo populiarinimo paskaitos, profesinio telefoninio pokalbio, liaudies dainų, reklamos tekstų, meteorologinių apžvalgų, teologinių raštų, juridinių dokumentų registrus. Juos apibrėžia ne tik bendravimo sritis, bet ir komunikuojančių asmenų bendravimo pobūdis: rašytinė ar sakytinė forma, šilta, suasmeninta ar oficialioji, dalykinė laikysena. Pavyzdžiui, reklamos tekstas *Ačiū už tai, kad Jūs esate, ištikimieji mūsų duonos valgytojai. Mylime savo darbą ir norime, kad kiekvienas žmogus didžiuotųsi sakydamas, kad mūsų šalyje gyvena…*, 2012 m. išspausdintas žurnale *Žmonės*, liudija pagerinto pokalbio toną. „Gardėsio“ duonos adresantai kepėjai pagarbiai kreipiasi į savo gaminio vartotojus – įvardžio *Jūs* pirmą raidę rašo didžiąją, dėkoja už ištikimybę, pasigiria, kad dirba su meile, ir primena, kad šalyje yra dalykų, kuriais galima didžiuotis (tarkime, skanios duonos). Mandagumu, *jūs* ir *mes* suartinimu kuriamas įspūdis, kad pašnekovas yra rūpestingas ir patikimas (plačiau žr. Kazlauskaitė: 2015, 6). Visa tai skatina pirkti siūlomą produktą.

Skirtingose bendravimo srityse tos pačios sąvokos reiškiamos nevienodai. Palyginkime stilistikos specialisto Kazimiero Župerkos surinktus pavyzdžius mušimui nusakyti (Župerka 2020). Teisės kalboje įprastinė konstrukcija – *Prieš mane panaudojo fizinį veiksmą*. Meninėje kalboje vartojami meniški pasakymai: *Jeigu moters ranką įsivaizduosime kaip gėlę su žiedu vietoj plaštakos, tai, vaizdžiai tariant, jos delnas šiuo atveju pražydo ant mano skruosto* (Sigito Parulskio esė), *Skaudžiai veidą man paliečia ne tavoji mylinti ranka* (Gyčio Paškevičiaus atliekama daina „Ten“). Šiurkščioje buitinėje šnekoje galima tikėtis prisipažinimo *Gavau į snukį*. Vieni variantai yra įprastiniai, visų suprantami ir priimtini; tai kalbos pagrindas, normos. Jie konkuruoja su okazionaliais variantais – žodžiais ir pasakymais, kuriamais tam tikrais sumetimais, tam tikrai progai. Okazionalizmams būdinga asmenybės žymė.

Atsižvelgiant į tai, kurie raiškos būdai ir priemonės galimi tam tikroje kalbos vartojimo srityje, kiek jie čia statistiškai dažni, ir tai, kokią funkciją pasirinkta raiška atlieka, skiriami funkciniai stiliai. Lietuvių mokslininkai nurodo juos penkis: mokslinį, administracinį, publicistinį, šnekamąjį (buitinį) ir meninį.

Su moksliniu, administraciniu ir publicistiniu stiliais susiduriame bendraudami

viešojoje erdvėje: skaitomi ir rašomi mokslo darbai, tvarkomi valdiniai reikalai, domimasi visuomeninėmis aktualijomis. Pagrindinė visų trijų stilių funkcija – aktualaus informavimo, tik publicistinio stiliaus atveju ne mažiau svarbus ir poveikis sąmonei, valiai, jausmams. Šnekamasis (buitinis) stilius reiškiasi rūpinantis kasdieniais reikalais, laisvai bendraujant su artimaisiais. Meninio stiliaus vartojimo sfera – grožinė kūryba. Ji leidžia gėrėtis rašytojų išmone kuriant naujus pasaulius. (Išsamiau apie stilius, jiems būdingas raiškos priemones žr. Župerka 2012: 80–100.)

Mokslinis, administracinis stiliai ir informuoti skirti publicistinio stiliaus žanrai (pavyzdžiui, pranešimai apie įvykius) nepasižymi vaizdingumu, emocionalumu, todėl apibendrintai vadinami dalykiniu ar oficialiuoju stiliumi. Šio stiliaus priešprieša – laisvasis stilius. Laisvojo stiliaus, kitaip nei dalykinio, nevaržo jokios taisyklės: pats kalbos kūrėjas nusprendžia, kaip jis nori perduoti savo mintis, atskleisti save ar sukurtą personažą. Todėl tokio stiliaus kalboje, netgi bendrinėje, galimi nukrypimai nuo įteisintų normų. Plg. gerklės pastilių *Herbitussin* reklamos, paskelbtos žurnale *Žmonės* 2014 m., teksto šūkį Į SCHWEIKATĄ! Originalios rašybos paskirtis – įkodavus Šveicarijos įmonę gamintoją, informuoti apie puikią produkto kokybę. Atsakingo, meistriško kūrėjo kalboje normos pažeidžiamos motyvuotai.

Kartais stiliai įvardijami konkrečiau: individualusis, ironiškasis, familiarusis, ekspresyvusis, žaismingasis ir pan. Tokie pavadinimai rodo, kad dėmesio centre – kūrėjas, kuris renkasi kalbėti laisvai, individualiai: ironiškai, familiariai, ekspresyviai, žaismingai. Klausytojas ar skaitytojas įvertina raiškos pobūdį, kalbėseną ir suaktualina akivaizdžiausią individualiojo stiliaus požymį. Ironiškojo stiliaus pavyzdys – minėtasis Sigito Parulskio esė pasakymas. Dar vienas pavyzdys – Alekso Dabulskio eilėraštis „Daiktavardėčia“:

Aludė. Kavinė.

Degtinė. Gaiva.

Blaivykloj nakvynė.

Galvoj velniava. (Dabulskis 1977, 63)

Eilėraščio pavadinimas – dviejų žodžių, *daiktavardis* ir *pasakėčia,* kontaminacija. Visas eilėraštis sudarytas tik iš daiktavardžių. Vieni žymi linksminimosi ir

atsipalaidavimo įstaigas ir priemones, o išvadinis junginys *galvoj velniava* – nekokias linksmybių pasekmes. Veiksmai nutylimi. Ironija nutildo ir didaktinę idėją, kuri ypač būdinga pasakėčioms.

Susiliejus keliems individualumą, asmenybės emocinį nusiteikimą liudijantiems požymiams, skiriamas aukštasis ir žemasis stilius. Aukštąjį stilių apibrėžia kalbos priemonių kuriamas iškilmingumas, patosas. Aiškiausi aukštojo stiliaus pavyzdžiai – lyrikos kūriniai odės, himnai. Iš kalbos priemonių minėtini poetizmai, eufemizmai, maloniniai žodžiai, pvz., *Ar neskambino mano širdis paskubėti į sugrįžimo kelionę?* (Čigriejus 2020, 63). Žemąjį stilių lemia kalbėtojo pasirinkimas mintis ir jausmus reikšti stačiokiškai, tiesmukai, provokuojamai. Tokio stiliaus savastis – emociniai-ekspresiniai žodžiai, tarp kurių galimos žargonybės, keiksmažodžiai, vulgarizmai. Pvz., apie politikę internauto pasakyta taip: *Briuselio musmirė valdys Lietuvą!* (pavyzdys iš interneto). Natūrali žemojo stiliaus reiškimosi sfera – asmeninė. Pastaruoju metu šio stiliaus apraiškų gausėja viešojoje erdvėje, ypač socialiniuose tinkluose. Taip reiškiamas piktinimasis (rečiau džiūgavimas) tikromis ar tariamomis negerovėmis.

Žymėtajam aukštajam ir žemajam stiliui priešinamas neutralusis. Tai santūrumo, savitvardos rodmuo. Neutrali kalbėsena galima bet kuriomis aplinkybėmis ir yra tarsi fonas stilistinėms ypatybėms suvokti.

Dar viena stilistinė priešprieša susidaro formaliosios raiškos pagrindu. Jeigu kalba yra iš anksto neparengta, spontaninė, laisva, neformali, subjektyvi ir paprastai sakytinė, ji žymi kasdienį gyvenimą ir paprastai turi šnekiškumo atspalvį. Šiuo atveju aktualizuojamas minėtasis šnekamasis (buitinis) funkcinis stilius. Jeigu kalba peržiūrėta ir pakoreguota (tam būtina ją užfiksuoti), vartojami specialias sąvokas ar atskirų laikotarpių realijas žymintys žodžiai: terminai, istorizmai, archaizmai, naujažodžiai ir kt., ji liudija oficialiąją žmogaus veiklą. Daugiau ar mažiau rašytinę tradiciją išlaikančios kalbos stilius gali būti vadinamas knyginiu. Plg. stilistiškai nuspalvintus žodžius: šnekamosios kalbos *gastroliuoti* ‘bastytis’, *šonas* ‘šalis, kraštas’, *kruvinas* ‘svarbus, būtinas’ ir knyginius *užbrėžti* ‘nustatyti, paskirti’, *persona* ‘asmuo, asmenybė’, *žymus* ‘didelis, reikšmingas’.

Taigi stilingos kalbos būtinosios ypatybės yra tikslumas, aiškumas ir, kur reikia, glaustumas, ekonomiškumas, bendriau sakant, – situacinis taiklumas. Į situacijos sąvoką įeina ne tik kalbos funkcionavimo erdvė ir laikas, bet ir kalbančio asmens prigimtis, patirtis (mąstymas, emocinis nusiteikimas, valia). „Puikios kalbos esmė

visada yra gebėjimas perduoti paprastą žinią, pritaikytą tam tikrai auditorijai, ne tik žodžiais, bet ir kalbėtojo charakterio ir perduodamos žinios vienove“ (Montefiore 2020: 14).

Stilistinę kalbos įvairovę iškelia šie DLKŽe pavyzdžiai: *aiškiai*, *kaip iš medžio iškritus* (*kvailai*), *kaip iš knygos* (*aiškiai*, *sklandžiai*), *mãža*, *daug*, *trumpai*, *meiliaisiais žodeliais*. Visi jie rodo kalbėtojo gebėjimą pasirinktu būdu išreikšti turinį ir yra vertinamieji. Vienažodžiai perteikia objektyvų požiūrį, keliažodžiai – subjektyvų.

Apibendrinimas. DLKŽe pateikti iliustraciniai veiksmažodžio *kalbėti* pavyzdžiai rodo kalbinės veiklos aplinkybes, išryškina kai kuriuos esminius kalbos požymius. Didžioji dalis pavyzdžių žymi asmenį: jo įgimtas ir išsiugdytas savybes, pasirinkimą atskirose situacijose kalbiškai bendrauti vienaip ar kitaip, taikymąsi prie pašnekovo (*tyliai*, *daug*, *aiškiai*, *trumpai*, *meiliaisiais žodeliais*, *balsu*, *susitikus…*). Šiuo atveju suaktualinama sakytinė kalbos reiškimosi forma. Mažesnė dalis pavyzdžių orientuoja į visuomenės vartojamas atmainas (*lietuviškai*, *tarmiškai*, *bendrine kalba*).

Stilistinį kalbos aspektą ir kalbos atmainas rodantys pavyzdžiai tinka ir rašytinei kalbai apibūdinti, t. y. ir ištarti, ir parašyti galima *aiškiai*, *daug* arba *lietuviškai*, *bendrine kalba* (plg. tokius apibūdinimus kaip *skrebendamas*, *dailyraščiu*, *stačiomis raidėmis* – jie iliustruotų tik rašytinę kalbą).

Stilistinis kalbos aspektas yra sudėtingiausias ir DLKŽe pavyzdžiai jį išryškina tik iš dalies. Nėra pavyzdžių, žyminčių kurį nors funkcinį stilių (galėtų būti įtraukti, pavyzdžiui, *moksliškai*, *dalykiškai*), individualiosios kalbėsenos specifiką pagal formą, funkciją (*laisvai, natūraliai, provokuojamai*) ir kalbėtojo emocinį požiūrį (*ironiškai*, *aukštu stiliumi*).

Kalbinės raiškos forma, būdas ir priemonės pasirenkami pagal poreikius ir aplinkybes. Kalba yra tik žmonėms būdingas reiškinys, todėl ji – kalbėtojų išsilavinimo, nuostatų, emocinės būsenos atspindys.

Šaltiniai ir literatūra

Bachtin Michail. *Dostojevskio poetikos problemos.* Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Čigriejus Henrikas. Tėvo vardinės, kn. *Sunkūs jo gyvenimo stebuklai.* Vilnius: Naujoji Romuva, 2020, p. 63

Dabulskis Aleksas. *Basas Pegasas*. Vilnius: Vaga, 1977.

DLKŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas:* el. variantas. Vyr. red. Stasys Keinys. 8-as patais. ir papild. leid. Vilnius: LKI, 2021. https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas/.

Kazlauskaitė Rūta. Dialogas spausdintiniuose reklamos komunikatuose. *Lietuvių kalba*, 2015, nr. 9, p. 1–20. https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/lt/article/view/22630

Kmita Rimantas. *Pietinia kronikas.* Vilnius: Tyto alba, 2016.

Montefiore Simon Sebag. *Istorijos balsai. Kalbos, pakeitusios pasaulį.* Vilnius: Tyto alba, 2020.

LŽBe – *Lietuvių žargono bazė.* Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2010. https://www.flf.vu.lt/mokslas/elektroniniai-istekliai#duomenu-bazes

Vilimaitė Bitė. *Papartynų saulė.* Vilnius: Tyto alba, 2002.

Župerka Kazimieras. *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2012.

Župerka Kazimieras Romualdas: ir stiliaus klaidos, ir originaliausios stiliaus figūros vaikšto tais pačiais keliais [interviu; kalbino Karolina Baltmiškė]. *Mano kraštas*. 2020 m. gegužės 25 d. https://www.manokrastas.lt/kazimieras-romualdas-zuperka-ir-stiliaus-klaidos-ir-originaliausios-stiliaus-figuros-vaiksto-tais-paciais-keliais/

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.